

Joaquim MARTÍ MESTRE: *Josep Bernat i Baldoví. La tradició popular i burlesca*, Catarroja / Barcelona, Editorial Afers, 2009, 393 pàgines.

Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) fou una figura ben notable en el panorama cultural valencià de la primera meitat del segle XIX. La naturalesa i el to popularista dels seus escrits —bàsicament, poesia festiva, teatre popular, periodisme satíric— i el mitjà lingüístic de què se serví per a expressar-los —el català de València— no ha contribuït precisament a l'estudi i reconeixement que bé es mereixen. La manera més adequada d'entendre i interpretar convenientment la seua obra, com la de qualsevol altre autor, és integrant-la dins del context cultural del seu temps i dins de la tradició literària i del model lingüístic dels quals participa. Només així es pot valorar de forma pertinent la seua aportació a les nostres lletres. Aquest és el propòsit del llibre de Joaquim Martí Mestre: explicar-la a partir de la tradició lingüística i literària en què s'integra i analitzar-la en els seus vessants lingüístic i literari. De fet, el llibre de Martí, a més d'una Introducció (pp. 9-30), consta de dos grans capítols: «La llengua» (pp. 31-275), el més extens, i «Elements literaris populars i burlescos» (pp. 277-373), que expliciten aqueixos dos eixos sobre els quals ha bastit la seua interessant monografia.

En la Introducció, Martí planteja els objectius del llibre, repassa la trajectòria creativa de Bernat i Baldoví, que situa entre els iniciadors del periodisme valencià, del teatre valencià modern i de la literatura fallera, i contextualitza la seua actitud lingüística, reflex fidel del context cultural de l'època.

Des del punt de vista literari, Martí troba que en l'obra de l'escriptor de Sueca convergeixen diverses influències, que tenen en comú el fet de participar de la cultura còmica i costumista popular i alhora d'una actitud epicúrea. L'obra de Bernat i Baldoví s'inspira sobretot en la tradició autòctona dels col·loquis, dels poemes de disbarats, de la comèdia burlesca —especialment de *La infanta Teïlina i el rei Matarot*— i de la prosa burlesca —tan ben representada per la *Rondalla de rondalles*, de Lluís Galiana—, i també comparteix similituds temàtiques i ambientals amb la poesia festiva i de circumstàncies dels segles XVII i XVIII, la poesia eròtica i satírica del Barroc i la literatura satírica i burlesca dels segles XV i XVI. Així mateix rep influències d'origen forà, especialment castellanes, a través dels entremesos i d'altres formes teatrals breus, dels sainets, com els de Ramón de la Cruz, de les comèdies burlesques dels segles XVII, XVIII i XIX, de la literatura de canya i cordell, de la prosa costumista i periòdica del segle XIX i de la literatura eròtica i llibertina dels segles XVIII i XIX, en aquest darrer cas fent-se ressò de la popularitat que aquest gènere gaudí aleshores en altres literatures europees, sobretot a França, des d'on, com és ben sabut, irradià a d'altres països, incloent-hi el nostre.

Des del punt de vista lingüístic, Martí ressegueix les influències rebudes per Bernat i Baldoví en la creació del seu model d'escriptura literària. Per a entendre aquest model, que es basa, en paraules del mateix Bernat, en el «valencià tal com se parla en lo dia», s'ha de tenir en compte la vocació popular de la seua obra i el context lingüístic i sociolingüístic de la seua època. Una època en què, malgrat els intents de Carles Ros i de Manuel Joaquim Sanelo, entre altres, de codificar

l'ortografia valenciana, predominà la desorientació i la inseguretats en matèria lingüística, especialment en l'ortografia. En aquest sentit, Martí considera encertadament que Bernat i Baldoví no innovà res, sinó que, «tenint en compte la vocació eminentment popular de la seua obra, es limità a arreplegar i continuar la pràctica ortogràfica més comuna aleshores entre els escriptors populistes, a la qual estava acostumat el públic lector» (p. 36). Ara bé, per damunt de la desorientació ortogràfica, la imitació del model lingüístic popular, d'acord amb la intenció costumista i realista de la seua obra, el duqué a captar amb gran precisió el valencià col·loquial i popular del seu temps, talment com en els col·loquis, potser la font d'inspiració més important de la seua obra.

Martí ha mirat de matisar en el llibre la tesi, tan difosa, sobre la despreocupació total de Bernat i Baldoví per la dignificació social i literària del valencià. Fa veure que, per al nostre escriptor, la versemblança lingüística no entra en contradicció amb unes certes pautes per a la llengua escrita ni tampoc amb el treball retòric i creatiu sobre el llenguatge, destinat a generar l'atmosfera burlesca, humorística i col·loquial característica de les seues obres i del qual va oferir tantes mostres ben dignes.

En el capítol sobre «La llengua», Martí analitza en concret els fenòmens lingüístics populars i col·loquials presents en la seua obra. Comença amb l'estudi de l'ortografia, contextualitzant-la en el seu temps i en la tradició de la qual participa. A continuació s'ocupa de la fonètica, tant pel que fa al vocalisme com al consonantisme, i en relaciona les manifestacions amb la tradició lingüística popular dels segles XVIII i XIX. En el vocalisme, destaca els casos d'obertura de *e* en *a* en els segments inicials *am-*, *an-*, *as-*, *aix-* (com *amponar*, *antendre*, *astovar*, *aixir*), els fenòmens d'assimilació i dissimilació, que afecten especialment les vocals àtones (com *malaiüt*, *tafatà*, *rejols*, *cremelló*, *mucador*, *pusterol*, *pagatori*, *ajopit*, *endivinalla*, *quistionejar*, *cevil*, *menistre*, *patracol*, *bambolla*, *xocolate*, etc.), les reduccions vulgars de certs grups vocàlics (*cirujà*, *pacència*, *relijó*, *dumenge*, *xixanta*, *coranta*, *vore*, *pos*, etc.), els casos d'afèresi (com *potecari*, *samblea*, *norabona*) i d'epèntesi (*coronistes*, *Lleuís*, *eixerenga*, *arredolar*, *amostrar*, *arrepantigat*, etc.) i el recurs als hipocorístics (del tipus *Gostí*, *Nofre*, *Norato*, etc.). En el consonantisme, s'ocupa, entre d'altres fenòmens, de l'estat vacil·lant de la —*d*— intervocàlica, que, tot i tendir a la pèrdua en els casos de —*ada* i —*ador*— de fet, la generalització de la pèrdua de la —*d*— intervocàlica no es dona sinó en alguns sainets del segle XIX, sobretot de la segona meitat del segle—, és preservada en molts casos (com *carregadet*, *vesprada*, *agrada*, *mocador*, *ballador*, etc.) per Bernat i Baldoví, que no s'està de criticar la tendència a la síncope en l'indefinit *cada*; també s'ocupa de la tendència a la pèrdua de la —*g*— intervocàlica (*eixuar*, *ahulla*, etc.), dels casos de reducció i simplificació de grups consonàntics en posició interior o final de mot (*malals*, *tems*, *dien-li*, *mol*, *dínés*, *Socós*, *dotor*, *batisme*, *osequiar*, *sujecte*, *colunari*, *pretenent*, *suscriptor*, *asunte*, *istant*, *atre*, etc.); de les dissimilacions de líquides (*Molvedre*, *abre*, *quansevol*, *empastre*, etc.), palatals (*llunt*, *rellonge*) i nasals (*dengú*, *diem-nos* <*dien-nos* <*dient-nos*); de les assimilacions consonàntiques de diversa mena (*arforja*, *armozar*, *donçaina*, *xixanta*, *tom pare*, etc.); dels casos d'epèntesi consonàntica (*enredrar*, *Güiso*, *megua*, *ensòmit*, *còdics*, etc.) i dels diferents tipus de metàtesi (*trato*, *ancrontar*, *prespectiva*, *mi-*

lacre, gabinet, etc.). És de notar que Bernat sol mantenir *per a* i que també crítica com a abusiva i vulgar la seua reducció a *p.a.*, que ja se solia fer aleshores.

Pel que fa a la morfologia i la sintaxi, Martí subratlla l'alternança de les formes tradicionals (*lo, los*) i de les reforçades (*el, els*) de l'article determinat, amb un clar predomini de les últimes; també assenyala l'absència de l'article determinat davant certs substantius (*parar taula, assentar-se en taula, enconrar-se a portes tancades, complir en parròquia, tindre casa quieta, estar a vora séquia, a cap d'any, al ple de migdia, de tot temps, etc.*); així mateix estudia la presència de formes dialectals dels pronoms personals (*nosatros* —i, rarament, *vosaltros*— i *vosaltres* i *vosaltres*; *mo-n* per *mos en* —que prové de *nos en*—; *huos* per *vos* —que recorda l'antiga *eus<us*— en alternança amb *os*; *se* per *ens*, com en *s'enganyem, se'n recordem, etc.*); l'alternança de les formes plenes (*me, te, se*) i les reforçades (*em, et, es*) dels pronoms personals febles; els usos del pronom adverbial *en*, que apareix en casos on el valencià col·loquial actual ja no el faria servir; l'ús dels demostratius, ja reduïts a les formes no reforçades, i, de manera particular, l'ús emfàtic o expressiu del demostratiu neutre *açò/això* seguit de la preposició *de* introduint un nom (*això de les put-puts, açò de les velles, açò dels francesos*); l'ús dels possessius, sempre amb les formes analògiques *meua, teua, seua, etc.* i amb un clar predomini dels possessius tòpics sobre els àtons; l'ús de certs indefinits, especialment la forma invariable *mateixa* (per exemple, *ell mateixa*), l'alternança de *cadascú* i *cada u*, l'expressió *un home* amb un valor genèric pròxim a l'indefinit *hom* i algun cas de *res* amb valor positiu («qui vullga *res*..., que pegue darrere mi»); l'ús dels quantitatius, on destaca *molt* i *poc* units al substantiu sense la preposició *de* (*molt oli*, però, en canvi, *força de textos*) i l'alternança de *menys* —mai menos— i *manco*; l'ús dels numerals *dèssat, díhuit, dè nau* i la tendència a la invariabilitat de gènere de *primer* i *segon* (*la primer lliçó, la segon tocata*); i l'ús dels relatius, on destaca els usos expandits del pronom relatiu *que*, d'acord amb les preferències de la sintaxi col·loquial, en detriment de preposició + *què, qui* o *el qual*: «habitava un llaurador (...), *que* li dien el tio Pere», «per a posar en un pitxer d'aiguaderia, *que* caben huit o deu gots». Pel que fa a la morfologia verbal, Martí destaca la vitalitat de les desinències —*am* i —*au* del present de subjuntiu (*digam, vejam, tingau*) i de la forma de primera persona del present d'indicatiu *ha* per *he*; la tendència a la velarització analògica (*cullga, oixca, oixga, perga, encengau*), la preferència per les formes reduïdes d'imperfet d'indicatiu (*dia, vea, feen*) i el triomf dels imperfets de subjuntiu en —*ra* (*costara, tinguera, obriguera*). Quant als adverbis, preposicions i conjuncions, Martí ens ofereix un bon repertori d'usos, sobretot en el capítol de les locucions adverbials (*a boqueta nit / a poqueta nit, al be, a l'emprompte, a lo bo i millor, al patxo, a manta, d'un dia per atre, en dos-men-tres, fito a fito, mig a mig, per punts, etc.*). Després de l'apartat dedicat a l'estudi de la sufixació, el nostre lingüista s'ocupa dels truncaments sintàctics, que van d'acord amb la tendència col·loquial a l'elisió de parts de l'oració. A més de reflectir el ritme del llenguatge col·loquial, amb la seua espontaneïtat i les vacil·lacions característiques, Bernat usa aquest recurs per a aconseguir efectes humorístics, per a jugar amb el doble sentit dels mots (per exemple, «*Quico*: —Don Matías!... Recarat!... / Has fet un paper... / *Gostino*: —D'estrassa»), o per a evitar l'explicitació de mots inconvenients, els quals, però, són suggerits, amb el consegüent

efecte intensificatiu i humorístic que això pot suposar. Així, en el fragment «No sé com tan instruït / fan molts al poble fransés, / quant per a dir huit y huit / es posa en la boca...», on el truncament sintàctic per evitar el mot francès *seize*, més o menys homòfon del nostre *ses*, encara remarca més el mot elidit, amb el consegüent efecte jocós; també en «un calfament de... cap / li obligà a parlar a Inés» (on se sobreentenen al·lusions sexuals, en un text que en conté d'altres: la *Història de la falla de sen Chusep de la plaseta de l'Almodí, en l'any 1855*).

Amb aquesta detallada descripció de la llengua de Bernat i Baldoví, el professor Martí ens ofereix un acurat panorama de l'estat del valencià col·loquial de la primera meitat del segle XIX i alhora indicis prou reveladors de la percepció que es tenia aleshores sobre el bon valencià oral.

Encara dins del capítol sobre la llengua, Martí consagra un apartat als «Recursos creatius i retòrics del llenguatge popular i col·loquial» de Bernat i Baldoví, en el qual s'estudien els fraseologismes, les interjeccions, les onomatopeies, els insults, l'onomàstica, els recursos retòrics (figures de repetició i d'addició, jocs de paraules, figures semàntiques), l'etimologia popular, els trencaments de to, els canvis de codi i l'ús paròdic d'altres llengües. Són interessants, des del punt de vista de la situació conflictiva del català, els canvis de codi al castellà en funció de determinats àmbits temàtics (la política, l'àmbit jurídic, la literatura culta, la moda) o dels tipus socials que els representen. Igualment, ho són les actituds contràries a l'ús del valencià que mostren determinats personatges, com els polítics arribistes, representats per Don Diego en *Qui tinga cucs que pele fulla*, el qual recomana a Salvadora, esposa d'un llaurador acomodat, que «no hable usted el valenciano, / que es una lengua muy baja...». Martí assenya-la també que, tal com abans havien fet autors de col·loquis, com ara Carles Leon, Bernat i Baldoví aprofita el recurs al canvi de llengua per a satiritzar determinats tipus socials vinculats a la substitució lingüística: els polítics sense escrúpols, els petimetres coents, els valencians aspirants a escriptors en castellà o determinades actuacions de les autoritats jurídiques. Martí ens ofereix així dades de considerable interès per a la reconstrucció de la història sociolingüística del País Valencià.

En l'apartat final d'aquest capítol, titulat «Bernat i Baldoví i el valencià», el professor Martí fa una valoració global de les actituds lingüístiques i sociolingüístiques de l'escriptor de Sueca. Remarca que el nostre lletraferit no sols va defensar l'ús del valencià davant els atacs dels seus detractors, sinó que el considerarà apte per a ser usat en qualsevol situació i registre i reprovà l'actitud d'aquells valencians de la seua època que renunciaven a la seua llengua i adoptaven la castellana com un element de distinció i promoció social. Més encara, per a valorar adequadament els posicionaments de Bernat i Baldoví, caldria tenir en compte que es produeixen en una època de planificada construcció ideològica del centralisme estatal espanyol, l'època d'Isabel II (1833-1868), que adoptà nombroses mesures de prohibició i persecució dels usos formals de qualsevol llengüa del regne d'Espanya que no fos el castellà. Certament, no és una novetat en la producció popularista de l'època. El mateix Martí («Els llauradors de l'Horta de València en els col·loquis valencians dels segles XVIII i XIX», *Actes del IV Congrés d'Història de l'Horta Sud. Torrent, 15, 16 i 17 de novembre de*

2007, en premsa) ha exhumat nombroses mostres, en col·loquis valencians dels segles XVIII i XIX, de la resistència popular a les imposicions governamentals del castellà o a la moda de parlar-lo i voler-lo lluir entre certs sectors de la ciutat de València.

En el capítol «Elements literaris populars i burlescos», Martí estudia, amb una extensa exemplificació, els elements literaris que el nostre lletraferit va adoptar de la literatura popular burlesca. El retrat del conflicte entre l'ambient rural, amb què se sent identificat l'autor, i l'ambient urbà, llavors representat sobretot per la ciutat de València, móns entre els quals hi havia una oposició clara de costums i formes de vida, procedeix, efectivament, de la tradició literària popular, especialment dels col·loquis, de manera especial els de Carles Ros, Joan Baptista Escorigüela i Carles Leon. Però també cal veure-hi un ressò del discurs preromàntic d'identificació amb l'home natural, incontaminat, el «bon salvatge» de Rousseau, i del discurs il·lustrat de defensa de l'agricultura com a font de progrés econòmic i social, en un context d'expansió de l'economia valenciana de base agrícola. I no podem oblidar que Bernat i Baldoví elabora la major part de la seua obra sota el règim liberal instaurat a Espanya arran l'entronització d'Isabel II. Bernat i Baldoví, un liberal declarat, aprofita el nou context polític per a desplegar, amb poques dosis d'autocensura, la seua visió hedonista i epicúrea de la vida. Ben sovint, la broma, el riure, el menjar festiu i la beguda esdevenen en l'obra del nostre escriptor la seua resposta davant els problemes socials i econòmics. Es tracta d'elements procedents de la tradició carnavalesca, de la qual participa Bernat i Baldoví, trobadors en molts col·loquis, entremesos, comèdies burlesques, i, més modernament, en tractats d'il·lustrats preromàntics, que, a través del seu racionalisme crític, de la primacia concedida a la Natura i del seu materialisme hedonista, proposaren una moral natural fonamentada en l'exaltació dels instints vitals de l'home.

L'obra de Bernat i Baldoví es caracteritza també, com destaca Martí, pel recurs freqüent a la paròdia. No necessàriament és la paròdia d'una obra concreta—com és el cas de la *Comedieta nova en un acte y en vers titulada L'agüelo Pollastre (paròdia del Tenorio)*, analitzada extensament en el llibre—, sinó que pot ser la d'un ambient, d'un tipus de personatge o d'un model literari o estètic. Ben mirat, el seu erotisme burlesc és una paròdia del discurs amorós convencional de tradició petrarquista i cortés, i la seua continuïtat romàntica.

En les «Conclusions» (pp. 375-376), el professor Martí sintetitza els aspectes que ha anat desenvolupant al llarg del llibre, tot destacant les influències autòctones i foranes que convergeixen en l'obra de l'escriptor de Sueca, així com la necessitat de llegir i d'interpretar aquesta dins el context cultural del seu temps i de la tradició literària i lingüística de la qual participa.

Amb aquest nou estudi sobre la literatura popular i popularista dels segles XVIII i XIX, Joaquim Martí corona, per ara, una trajectòria investigadora sobre una època massa desatesa fins ara tant des del punt de vista lingüístic com literari. Basta recordar ací alguns dels seus fruits més sabrosos: *Col·loquis eròtico-burlescos* (1996), *Literatura de canya i cordell al País Valencià* (1997), *Els col·loquis valencians atribuïts a Carles Leon* (1998) i el *Diccionari històric del valencià col·loquial* (2006). Gràcies a aquests estudis, Martí ha anat bastint no

sols un corpus documental fins ara inèdit, sinó les bases per a una història total de l'evolució lingüística i sociolingüística del català de València. Amb aquest nou llibre, Martí ha demostrat a bastament que era la persona adequada per a donar-nos a conèixer i per a interpretar adequadament el món ideològic i literari de Bernat i Baldoví i per a analitzar el mitjà lingüístic de què se serví. A partir d'ara, el segon terç del segle XIX valencià és una època més i millor coneguda i, sobretot, millor compresa. La monografia de Joaquim Martí és una obra que, en cas que hagués pogut arribar a les mans de Pere Anguera, l'historiador català de la llengua del segle XIX, que tot just ens ha deixat, hauria pogut servir per a examplar al País Valencià el seu camp d'observació sobre el protagonisme de les classes populars i de la petita burgesia en el procés de recuperació de la consciència lingüística i de reivindicació de l'ús de la llengua pròpia a l'època de la Renaixença. De fet, una de les dues cares de la Renaixença valenciana, la que representarà Constantí Llombart, hauria estat impensable sense la contribució al conreu i a la reivindicació de l'ús de la llengua de personatges com Josep Bernat i Baldoví.

Antoni Ferrando i Francés
(Universitat de València)

ANÒNIM, *Curial e Güelfa*. Introducció i edició filològica per Antoni Ferrando, Toulouse, Anacharsis, 2007, 408 pp.

ANÒNIM, *Curial & Guelfe*. Traduit de la langue catalane par Jean-Marie Barberà. Introduction d'Antoni Ferrando, Toulouse, Anacharsis, 432 pp.

Aunque el *Curial e Güelfa* no ha tenido la proyección internacional del *Tirant lo Blanc*, quizás por su carácter anónimo y porque no se conoció su contenido hasta 1901, en que fue editado por Antoni Rubió y Lluch, hoy se puede constatar que hay un creciente interés por este «vertader joiell»—en palabras de Martí de Riquer— de la literatura catalana. No sólo se ha llegado a entender mejor su estructura discursiva y a conocer mejor sus fuentes —no tanto aún como sería de desear—, sino que ahora se aprecian mejor todas aquellas secciones que, por su carácter erudito, se consideraban casi un demérito de la obra. Las aportaciones de Júlia Butinyà, Lola Badia, Jaume Torró, Montserrat Piera y otros investigadores más jóvenes han significado un avance muy considerable en el conocimiento de una obra tan atractiva como injustamente postergada en relación al *Tirant*. Sin embargo, hoy se echa de menos una atención investigadora hacia nuestra novela más allá de nuestras fronteras y de nuestras perspectivas. La aparición de la edición filológica del *Curial e Güelfa*, con una introducción de Antoni Ferrando, y su traducción al francés por Jean-Marie Barberà, en la editorial francesa Anacharsis, de Toulouse, vienen a paliar una parte previa de estos déficits: la de la difusión de la obra en el ámbito románico. La iniciativa ha sido posible gracias al proyecto de traducciones de obras en lengua catalana que realiza el Institut Virtual Internacional de Traducció, de la Universidad de Alicante, dirigido por el profesor Vicent Martines Peres. Dentro del mismo marco y